

HIIU JA PUUGI ELEMENDID KURADIS

135. Nagu meie hõimude metsahaldjad on tihti suland ristiusu importeeritud kuradisse, nõndasama kurat on sulatand endasse veel muidki paganuse mütoloogilisi olevusi ja motiive. Juba Jacob Grimm, analüseerides kuradit germaani mütoloogias, jõuab tulemusele, et germaanlasilegi alles ristiusukultuuriga kaasatoodud kurat on sulatand sääl sagedasti endasse paganusest põlvneva hiiglase mõiste: „Nirgends aber stellt sich der teufel heidnischer dar als wo er an die stelle der alten riesen getreten ist” (Grimm, DM³ II 972). Germaani mõjul kurat esineb rumala hiiuna Soomes ja Baltikumiski. Eriti huvitav on germaani hiiu kujunemine Eestis üheltpoolt „tugevaks poisiks”, Kalevipojaks, Suur-Tõlluks jne., teiselt poolt aga „vanapaganaks”, kes on identifitseerund lõppude lõpuks kuradiga (Iseendast aga juba „pagana” nimigi viitab enam rumala hiiu kui kuradi poole (NB seejuures sõna pagan ise ei ole lainatud sugugi germaanist, vaid venest!). Huvitav ongi paralleeliks, et Soomes pakana ja ka näit. liivis pagan(õz) ei ole omandandki endale spetsiaalselt kuradi tähendust, vaid tõlgitseb esimeses joonest mitte kristlast ja esineb edasi lihtsalt sõimusõnana (muidugi kiriku mõjul!). – Pagan-sõna puhul vrld. ka, sõna *hiitolainen tähenduslikku arenemist Eestis: algupäraselt see on olnud põlismetsa elanik (NB ka metsahaldja – vt. § 134), millest on võrsund 1) tugeva ja suure mehe mõiste > hiiglane, hiid ja 2) vaimlikult mahajäänd rumala kolkaelaniku mõiste > hiidlane. – Pangem tähele, et Liiviski rumala hiiuna esinev kurat on seotud sageli just metsaga (vt. järgnevaid muistendeid)).

Liivigi väheldased andmekesed osutavad samalaadilist arengut kahes suunas. Kuna liivi hiiglasil, Tõllul ja kirikuidehitaval Olvõr’il (kui ka kirikuehitamist takistaval kuradil) peatume edaspidi eraldi (LRU III: Varia), siis jälgigem siinkohal ainult kuradi esinemist hiiglase rollis (Kuradi hiiglasuurust vt. veel § 124 (Praeora härja küpsetamiseks) ja § 130 (Jutt, mis pole tõsi). Vrld. ka § 127: Pikse maharabatud kurat (resp. hiiglane?), – germaani maailmas pikne hävitab oma vasaraga algupäraselt just hiiglasi.

ÕMBLEJA SUURE NÕELAGA (S. 93)

1) Vanasti Lūž-külas olnud kaks peremeest. Suur-neljapäeva hommikul üks neist viind hobust metsa niidule ja näind, kuis keegi paigand kuhjal pükse, ja nõel olnud nii suur, et mehel hakand hirm, ja ta öelnud: „O püha pikne, kui suur nõel on!” – Niipea kui õmbleja kuulnud seda, kohe ta karand kuhjalt maha ja joosnud ära, nii et kõik puud paindund (Puude paindumisest kuradi põgenemisel vt. veel § 127 (Kurat ei maadle kolmega) ja § 131 (Kuradi tubakatoos). Vrld. ka § 127: Kurat pelgab oma nime, kus ta põgeneb sellise müraga kui merekoha. – Esitagem lisaks tüübiline näide puude paindumisest ka Eestis (E 24312 < Võnnu): „Aga varsti tulnud üks peris koll metsast, nii et keskmised kuused maani loogas käinud, nagu üks salm ütleb:

kuused maani kumardasid,
vahtrad veidi võnkusida,
männad natuke nõtkusid.”)

Mees toond nõela koju, ja sepp tagund sellest mõlemale peremehele adra künnirauad. See püksipaikaja olnud kurat. – L Ket 119 (45) = L 8.

2) Kord olnud üks vana reheahjukütja. Ühel päeval kurat tulnud rehte pükse paikama. Kukk laulnud, ja kurat läind ära põrgusse tagasi, kuid unustand oma püksid rehte. Siis sel vaesel ahjukütjal olnud suur õnn, et saand kuradi püksid ja nõela: püksid olnud nii suured, et ta õmmelnud viis neljavakast kotti ja nõelast tagnud kaks adra künnirauda. – V 19.

LAST HÄLLITAV HIIGLANAINE (S. 92)

Üks pere teind metsas kuhja. Öhtul kõik läind koju magama, kuid kuhjategija ülal kuhja otsas jäänd sinnasamasse üles magama.

Öösel ta kuulnud müra ja näind, kuis niitu tulnud sellised hirmus suured inimesed – mees ja naine, naisel laps seljas; see olnud va kuradiema. Nad tulnud otse kuhja alla ja peatund säääl. Mees läind ära, kuid naine jäänd lapsega sinna, hällitand last ja paigand oma mehe pükse – kole suured püksid olnud.

Laps hakand nutma, ja siis ema kiigutand teda: „eia-eia (=äiu-äiu), Gotlantiín” (see olnud vana kuradi tütre nimi, nagu seletand jutustajale ta enda ema) ja „žūžu-žūžu (= kussu-kussu), Gotlantiín, rite kániš atves jounu kundziín”(= kohalikus läti murdes, s.t. hommeli Kániš toob noore isandakese) (Küsimise pääle, keda mõista selle „noore isanda” all, kelle toob isa homme lapsele, vastas jutustaja, et küllap see noorisand on siis selline pūjk (vt. § 136), kes hangib inimesi ja kes saab igalepoole. – Selline seletus johtub vist lihtsalt loo unustamisest ja fragmentaarsusest Liivis. Tõenäolikult siin on tegu germaani maailmas kuulsa lapse vaigistamise motiiviga, kus vaigistaja avaldab salanime, mida juhtumisi päältkuulev jutukangelane just vajab, et lapse isast võitu saada, – vt. Grimm, DM³ I 515 (laialt tuttavas Olevi kirikuehitamisloos: „Ziss, ziss! morgen kommt Wind und Wetter dein vater heim und bringt mit sich sonne und mond, oder den heil. Olaf selbst!”), II 977 (Die sage von der Kallundborg-kirche: „Still, still, mein kind, morgen kommt dein vater Fin und bringt dir Esbern Snares augen und herz zum Spielzeug!”), III 302 (muud kirjandust). – Vrdl. sel puhul veel § 127: Võõras vanamees ütleb kuradi hobuse nime (lõukoer). Olevi loo Liivis esitame edaspidi (LRU III)).

Siis see mees ülal kuhja otsas mõtelnud, et ta hukkub, et ei tea, mis teha. Säälsamas kuhjal olnud suur raudhang, ja mees virutand selle alla naisele pähe. Naine haarand lapse ja pannud jooksmas, arvates, et see on visatud taevast.

Hommikul teised tulnud metsa, ja nad saand pükstest kaks koormat ja nõelast üksi terve koorma. Arvatud, et see olnud kurat. – 1 Pr 61, 2 Pr 164.

MERRE SILLA EHITAMINE (S. 104+ 273)

(Vastavaid lugusid Eestis vt. FFC 25, S. 48 ja Eisen, EM IV 76; Lätis LP VII 1308–1321, V 383 ja 416, RKr III 90 jne.; vt. ka Bienemann, LSb Nr. 12, 13, 24, 28, 107, 110, 111)

11 varianti (IvÜ): 1 Alho, LK 20 – 2 L [158°] – 3 Ii 30 – 4 Sr Saar – 5 Ir Set, 6 Ir 2 (Liivlase enda kirjutet ja ilustet teisend) – 7 Kr 19 – 8 Pr 265° – 9 V Dzimtenes Vēstnesis 1914, Nr. 299, 10 V 43, 11 V 119°.

- I A a Vanad „kalamehed” (s.t. liivlased) tulnud meritse siia randa elama, aga kūrōd = kurelased hakand neid kimbutama ja tahtnud ajada neid vägisi merre (1, 5).
- ba Siis vana kurat ise palve pääle luband hädalisile oma abi ja kohustund saatma neid üle mere Saaremaale (1).
- bb Siis vana Jak Mikil’ olnud selline „kuraditegija”, läind Suur-kangrulle ja vilistand kolm korda; tulnud kurat, ja Jak palund teda teha tee üle mere (5).
- B a Palju sadu aastaid tagasi võõrad sõjamehed sundind liivi rahva alluma. Võidelnud küll kaua ülivõimule vastu, suurim osa liivlasi alistund lõpuks ometi võõraile. Ainult üks ülem oma inimestega katsund varjata end suurtesse Kuramaa metstesse sügavate soode taha. Kuid ka sinna võõrad tulnud samm-sammult järele ja ajand liivlased viimaks mererannani välja. Liivlasil pole olnud paate, ja sellepärast nad pole teadnud, kuis saada üle mere. Murelikult ülem käind mööda randa, mõteldes vaid seda, kuis päästa oma rahvast võõraste käest ja viia üle mere (6).
- b Sääil, korraga, ei tea kust – kas võõrastega kaasa tulnud? – astund ülema ette kurat ja töötand teha liivi rahvale silla üle mere, kui ülem annab talle oma hinge. Ülem olnud valmis kõigeks ja töötand kuradile oma hinge, kui see teeb silla valmis (6).
- C Ühel õhtul olnud selline ilus pehme ilm. Kuradil pole olnud midagi teha ja ta mõelnud minna kiusu tegema aurikuile merel, nii et need ei pääseks enam „suurest merest” „pisikesse merde” (s.t. Riialahte). Selleks ta tahtnud teha Kuolka-ninalt tee Ruhnu saarele (10).
- D a Kuradiema tahtnud matta mere risti kinni (3) ~ kurat tahtnud teha mere Saaremaa ja Kuramaa vahel kinni (7) ~ kurat teind silda Kuramaalt Saaremaale (8).
- b ja hakand kandma liiva enne poolööd (7).
- II A Kuolka maanina kohal pole olnud enne midagi. Kord kurat tahtnud minna kuhugi, pole saand üle mere ja võtnud kübaraga maad, see kübaratäis kukkund aga maha – ja sellest tekkindki siis Kuolka maanina (2).
- B aa Kurat läind kaugele metsa ja võtnud sääilt sületäie maad ehitusmaterjaliks. Paika, kust ta kaevand oma koorma, kutsutakse veel praegugi „Tüjabri auguks”. Kuolka maanina kohta kurat visand oma kandami maha, ja sellest tekkindki merre see pikk liivalaid (1).

- ab Kurat võtnud Tijabõr-mäest (= lt Stiebru kalns) ühe sületäie liiva, viind randa ja valand sületäie merre silla ehitamiseks, – ning sellest on sugendki Kuolka nina terav ots (9, 10).
- ac Ühe sületäie maad kurat viind ära Tiabr-kraavist, ja sellest sugend Kuolka nina (7, 11).
- ba Siis ta läind ja toond teise sületäie liiva, millega ta jõudnud viis versta merre ja teind sinna liivalaiu (10).
- bb Sest kahest liivakandamist, mis kurat Tüjabõr-mäest toond ja ehtind aegsasti visata merre, sugend Kuolka nina (5, 6).
- III Aa Aga kukelaul katkestand kuradi töö (9):
  - aa Kuradiema saand viia merre kolm sületäit ja teha laiü valmis, kui kukk laulnud (3).
  - ab Kui kurat läind kolmanda liivakandamiga, siis kukk parajasti just laulnud (5, 6).
  - ac Kui kurat tõmmand parajasti oma kätega teist korda liiva Tiabõr-kraavist sülle, siis äkki kukk laulnud (7).
  - ad Kui kurat tahtnud minna selle kolmanda sületäie järele, siis kukk laulnud (10).
  - ba Kuna kuradil on jõudu öösel ainult esimese kukelauluni (6), siis kohe kukelauluga see kolmas kandam kukkund tal sülest maha Irai-küla ligidal, kus praegugi on künkaid (6) ~ Jõn-mägi (5).
  - bb Kohe kukelauluga liiv kukkund kuradil sülest maha, ja sellest sugendki need Tiabõr-mäed ja orud. Niiviisi kuradi nõu läind luhta: ta pole saand teha merd kinni (7).
  - bc Nõnda siis kuradil pole olnud aega enamat tuua, ja töö jäänd pooleli (10).
- B Šlitõr-nimelisel kohal sületäis kukkund kuradil maha, millest tekkindki säälsed mäed (8).
- IV A Ometi siis kuradi töö ei õnnestund Kuolkas enam kui Īra-külas, kus tema samuti katsund silda ehitada, ja nõndaviisi liivi kalamehed jäändki oma rannale asuma (1).
  - B Saanuks kurat viia merre ka veel selle kolmanda sületäie, siis liivlased võinuksid minna kuiva jalu üle mere (6) ~ siis olnuks tee üle mere Ruhnule valmis (10).
- V Kurat tahtnud kivegi viia, kuid telg murdund ja kivihunik kukkund maha kahe Brõskõ-talu (Kr) vahel, kuna teine suur kivistik on Žviedõr-talu (= Ruotš, V) maa põllul (5).

DER TEUFELSDAMM BEI DONDANGEN

Bei Dondangen in Kurland liegt der Blauberg oder Sliterberg, ein Teil der längs der Meeresküste fortlaufenden Hügelkette. Hier findet sich im Sande des Bergabhanges nach der Küste zu ein Steinhäufen von ungeheurem Umfang. Der ist so entstanden: Der Teufel wollte einst den Rigischen Meerbusen von der Ostsee durch einen grossen Damm trennen.

Er bat um die Erlaubnis dazu und erhielt sie auch unter der Bedingung, dass er die Arbeit in einer Nacht vollende. Nun trug er Steine zusammen; doch der arme Teufel ward vom Morgen überraacht; der Hahn krächte und die Steine fielen ihm aus der Hand. – Bienemann, LSb 63, Nr. 69 < Schlippenbach, Mitausche wöchentliche Unterhaltungen II (1805) 346 (Sama teksti vt. veel Schlippenbach, Malerische Wanderungen durch Kurland (Leipzig, 1809) ja selle lätikeelset tõlget vt. LP VII 1320 II).

136. Kuna läti ja eesti rahvaloomingus mängib otse kolossaalset rolli raha ja igasugu vara hankiv puuk (Siin tarvitetakse teadlikult lõunaeestis esinevat ja saksa keelest lainatud puuk-sõna (ning mitte põhjaeestis tuttavat rootsist lainatud kratti), sest ka lätis esineb pķis (vrđl. liivi pūjk), ja nõndaviisi on meil võimalus ühtlustada siinkohal selle Baltikumi rahvaile ühise pailapse terminoloogiat. – Läti puugist pika ülevaate on avaldand pastor R. Auning: Über den lettischen Drachen-Mythus (Magazin XIX1), vt. ka LP VII 713–848 ja Šmits, LM² 63. Eesti puugi kohta seni ilmund kirjandusest tähtsaim uurimus oleks L. Schroeder'i „Germanische Elben und Götter beim Estenvolke” (Sitzungsberichte d. phil.-hist. Klasse d. Wiener Akademied. Wissenschaften 153 (1906) I), lhk. 7 jj), siis on eriti silmatorkav, et liivis sellevastu puugile pole kujunend isegi kindlaks fikseerund erinimetust mitte. Küll on liiviski tuttav puuk-sõna vaste pūjk (Kr, Pr, V), aga see ei esine siin varandusi tassiva fetiši, vaid muinasjuttude koletise (drakooni) tähenduses ja sedagi õige harva (Kr 50 = Mt. 300; Kr [267] = Mt. 749, 2; Pr 61 = S. 92, vt. § 135; V 145 = Mt. 763' + S. 199). Tähendust segavalt on mõjund lisaks lätist laenatud suurt tuult ja mõnikord juhuslikult ka hiilingut ehk tuulispääd tõlgitsev samakõlaline pūk (< lt pūka ~ pūta, inglise puff), milletõttu pūjk, see ähkiv ja puhkiv drakoon, millisena teda kirjeldetakse, näib siirdunuvat isegi tuulispäa paralleelnimeks (Pr 219 – vt. § 132: Hangede tuisutaja). Nõnda juba SjWied (LWb) noteerib: pūik, pl. pūikōd (pūg, pūk) ' Windstoss, Windhose (Sõnakuju pūg oleks võimalik ühendada ka verbiga puhuda = pū'gō (IvÜ), mis tuulispäa tähendusele hästi sobib); Schimpfwort für einen unersättlichen Menschen (Samas tähenduses esineb eestiski puuk ja verb puukima); Drache, der allerlei ins Haus bringen soll, z. B. vil'a pūik 'der Korn bringt'; ibid. sub Drache 'pūik, der allerlei Güter ins Haus bringen soll'.

Kuid olgugi, et puudub sobiv terminus technicus, ei tähenda see kaugeltki veel mõiste enda puudumist Liivis. Puugimotiivid on ka siin populaarsed, need ei esine ent iseseisvalt, vaid seginenult teiste motiivega ja maskeeritult muude nimede taha. Üldiselt puuk Liivis on seginend ja suland kolme suurde üksteisest tugevasti erinevasse gruppi: 1) haldjaisse, eriti rehe (resp. maja) ja põllu kaitsevaimesse, nagu seda käsitletud juba eelpool (LRU I, § 44, 45 ja 48), 2) piima imevasse ja õiti tulejoana lendlevasse võlu-nimelisse nõiamoorisse, kellel peatume edaspidi (LRU III), ja 3) kuradisse, millist kombinatsiooni jälgigem siin-samas.

Kui keegi müüb oma hinge kuradile ja hakkab selle käsilaseks, siis peetakse iseendast-mõistetavaks ka teatud vastutasu ehk „kompensatsioonide” saamist kuradilt, kes aitab siis üht või teist viisi oma käsilast, kas sooritades selle töid (S. 126 – vt. § 125) või muretsedes

sellele tarvilisi andmeid (S. 141) või harilikuimalt hankides talle vara ja rikkust (L, Sr, Kr, Pr, V – vt. ka S. 125). Viimane motiiv ligindab kuradi nagu iseendast samuti varandusi hankivale puugile ja soodustab nende ühtesulamist mingiks kuradi ja fetiši mõistete kompromissiks, mis esinebki üsna sagedasti nii Baltikumis kui ka mujal (A propos, Saksas eelpool mainitud drakoon (Drache) just esinebki pahatihti puuk-kuradi rollis (vt. Grimm, DM³ II 971), kuna Baltikumi keeltes „drakoon” on ainult kirjanduslik lainsõna, rahvakeelele võõras. Eestis illustreerib mõistete ühtesulamist iseäranis tüübiliselt rootsist lainatud tont, mis algupärasest majavaimust on saand kord kuradiks, kord fetišiks (NB „tondi tegemine!”), kõnelemata muist tähendusist. Iseloomustav läti kohta on, et prof. Šmits ei eraldagi puuki kuradist, vaid käsitleb neid ühes päätükis (LM² 62–64). Vene puuk-kuradiks on „tulimadu” (огненный змей): vt. Собрание сочинений С. В. Максимова XVIII 23/5, 148, 229–232). Iseäranis hõlpsasti juhib nende seginemisele veel teenistusmotiiv: mõnikord kurat ei aita oma käsilast mitte ainult kuidas juhtub, vaid on teatud aja otse selle teenistuses, – just niisama aga on ju puukki oma peremehe pärisori ja hangitakse teatud ajaks. Esitagem kõigepäält paar muistendit, mis näitavad meile kuradit sellises teenija rollis (vrld. ka § 122: Karu valvab õunaaida).

KAKSTEIST KURADIT PERENAISE TEENISTUSES (S. 142)

Talseni linna ligidal olnud kuulus nõid, va Laipmež-talu peremees, kelle poeg praegugi veel andvat rohte ja arstivat haigeid, kuna tal endal on studeeritud lapsed. Noh, selle vana peremehe juurde sõitnud varemalt hädalisi isegi Liivi rannikult.

Kord kaks naist olnud tema juurest koduteel, söönd teel kuskil talus õhtust ja rutand vastu ööd edasi kodu poole: lapsed olnud ühel suuremas haiged. Perenaine aga hoiatand, ärgu nad sõitku edasi, temal olevat kaksteist kuradit teenistuses ja täna ta pidavat laskma kuradid välja (Just niisama puugid peavad pääsma kindlal ajal välja). Naised pole uskund sellist juttu ja sõitnud edasi.

Teel nad jõudnud ühe pisikese järve manu. Sääl äkki tulnud õhus järgi kole tuulekeeris (vrld. lhk. 214) ja ajand neid suure müraga ümber järve hommikuni, nii et naised olnud hirmu täis ja kinnitand, nad ei minevat enam kunagi nõidade manu rohtude järgi, surgu kas või kõik lapsed ära. – Pr [264·].

ÕISED TÖÖLISED PÕLLUL (S. 127)

Kaks peremeest eland kõrvuti, nii nagu jutustaja ema seda seletand, need oluksid nagu Dēl’ak ja Nittōl siinsamas Pitrōg-külas. Ühel peremehel olnud palju inimesi ja teisel vähe. Kuid kel olnud vähe töölisi, see saand oma tööga ennem valmis kui teine, kel inimesi olnud palju. Tema küll imestand: mõistate, tema töötab ja töötab ning pere töötab, aga tema ei saa nii ruttu valmis kui teine!

Temal olnud selline noor hobune ja ta pannud selle kõide (ta sõitnud nii nagu linnast koju õhtul hilja) ja siis ta võtnud läind vaatama seda hobust, et noor hobune, vaata kui ei väana end kuidagi ära. Noh, hobu olnud hästi ja ta tulnud tagasi, kuid jäänd siis nii nagu kusele või asjale. Sääl keegi vilistand kõvasti selle peremehe rehe juures, kel neid inimesi olnud vähe, aga töö läind kole kärmesti. Vilistand teist korda. Nüüd ta jäänd vaatama, et mis sääl siis õieti on, et nii vilistetakse, et mis sääl õige tuleb. Ja sääl hakand tulema rehest välja inimesi. Kui kolmandat korda vilistet, siis tulnud välja niipalju inimesi et... Ning olnud sääl. poisse ja tüdrukuid, vikateid ja rehasid. Nad niitnud ja riisund, kuhjand ja kandnud, nii et puha otsad aina paindud. Kui puha olnud valmis, nurm niidetud ja riisutud ja ära kantud, siis nad tulnud kõik "tükkis" rehte sisse. Perenaine olnud keetnud valmis suure katlatäie rokka (suppi) ja nad viind nüüd selle peremehega rehe manu, ja sääl siis hakatud sööma. Tema aga, vaene mees, see naaber, muudkui vaadand sääl aia ääres. Pärast nad sääl läind magama, kuna perenaine peremehega viind tühja katla tuppä.

Hommiikul see vaene peremees mõelnud, mis küll teha: tema tõuseb üles – teisel peremehel põld kuhilaid täis! Ta mõtelnud, et mis muud teha, vaja tõega minna naabri manu paluma, et see annaks oma pere temale kah: tal oleks vaja rukist niita, aga ise on haige, poiss on haige. Ja siis ta läindki teise peremehe manu kurtma. See vastand: „Oleksid sa mul hää sõber, siis ma oma pere saadaksin sulle kah...” Noh, siis ta luband olla kaaslaseks ja muile mitte kõnelda. – „Jah nii, iga aasta sa pead tapma siis härja, mis nad söövad, ja iga aasta pead andma üheksa vakka vilja – kolm rukkeid, kolm otri, kolm nisu.” Seda kõike ta luband. Nüüd vaesel mehel rukis vaja samuti niita maha. Nad leppind veel kokku, et kellegile ei tohi kõnelda, ja teine veel õpetand: „Sina ise ära liigahtugi, sina aina maga ja ära mine välja vaatama kah mitte. Nõndasama magagu su naine, ja hommikul ta võib lasta lahti oma tüdrukud ja poisid: neid pole talle enam vaja.”

No jah, nii nad siis magand. Kuid temal pole tulnud und – vanamehele see uni ei tule ju kah mitte. Siis ta läind natuke vaatama akna manu, et näha, kas see peremees pole narrind teda, kas sääl nurmel on siis ka tõesti midagi. – Läind vaatama, – ah sa taevas, kus töötand inimesed, poisid niitnud, niitnud nii et, naisterahvad, kes sääl olnud, sidund ja. Ning keset nurme sääl istund üks suur karvane isand. Sel olnud sellised silmad, ja ta vilistelnd üha, ning kui ta vilistand, siis nad töötand nii virgasti nii et. Aga temal hakand hirm, sel peremehel, selle karvase isanda pärast. Ta olnud ka selline, kes ikka jumalat veel kartnud, see peremees, ja ta läind siis naiselegi ütlema, et nüüd pole jones, et nüüd nad on eihüvaga koos. Nad läind siis tuppä ja palund jumalat, „et nad astund nii halba vankrisse”, ja seda rokka nad kah pole keetnud neile, vaid heitnud magama. Sääl tulnud see teine peremees akna taha küsima, kas „söömaaeg” on valmis. Vanamees vastand: „Sina käskisid ju meil magada.” – „Nu jah, siis seekord mina teen selle söögi, kuid teinekord, kui nad on töö juures, siis pead sina ise tegema.”

Siis need peremeest-perenaist nutnud ja hulund, et mis nüüd küll teha, et nüüd eihüva käes nad on kindlasti. Päev otsa nad nutnud ja palund jumalat ja lugend piiblit. Siis vastu õhtut tulnud üks vana mees ja küsind öömaja. Peremees seletand, et neil selline häda, et

peaaegu ei tahaks andagi, aga kuis siis teekäija saavat, et pidavat ikka andma. – Nojah, mis häda tal siis on selline? Siis peremees jutustand, kuidas neil olnud. Võõras vastand, et selgesti võivat näha, et nad nüüd eihüva käes on, ja küsind: „Kuid teie ju ometi usute jumalasse?” – „Jah, siinamaani oleme uskund, aga nüüd oleme petetud sest teisest peremehest.” – „See on hästi. Kas sa oma verega alla ka kirjutasid?” – Peremees vastand, et ei olevat. – „Siis on hästi, siis on hästi.” (See olnud jumal.) Ja siis see vanamees öelnud: „Noh, nüüd võta sa ise, peremees, ja pista tuli külge sellele viljale, mille nad niitsid.” Peremees nutnud, kust nad siis leiba saavat, see olevat kogu ta rukis. – „Sina nutad! kust leiba saad? Sina oled ometi lugend piiblist, kus on kirjutet, et vaadake lindude pääle, kel midagi pole külvatud ja kellel on küllalt.”

Siis ta läind, läind ja pistnudki tule külge. Sääljuures ta pidand ütlema need sõnad: „Mis eihuvad on teind, see peab kaduma ära!” Kus teine peremees joosnud, kui tuli põlend, ja karjund, kes on teind, kes on teind. Kuid see võõras mees õpetand, ärgu ta öelgu kellelegi, kust see tuli on tekkind. Naaber näind aknast, kuis tuli põletand ära kõik rukkikuhilad, nii et kõik nurm olnud valge, ja joosnud karjudes välja. Teine aga seletand, tema kah ei teadvat, kuis tuli on hakand. Noh, nüüd vaja minna kustutama, ja läindki puha. Sääl aga tuli võtnud ja läind ka teise peremehe nurmele, kes olnud kuradi kaltsus, ning kõik vili põlend tema nurmel ära, niidetud ja niitmata, ja hooned põlend ära ja varandus ära ja loomad ära. Ja siis vilisend nii et alles vilisend; vana kurat öelnud: „Meie peame põgenema: siin on üks jumalamees, kes selle on teind!” Ning kuradid hulund nutta, et neil vaja põgeneda. Siis see peremees jäänd vaaseks kui sant ja teine, kes jumalat kartnud, läind rikkaks.

See võõras vanamees andnud peremehele ka pisikese karbi, et kui tal tuleb vaja raha, siis tehku karp valla ja võtku, see kunagi tühjaks ei jäävat, aga sinna, kus pole vaja, sellise halva asja jaoks ärgu võtku. Veel õpetand see võõras: kui naaber on käind kerjamas ringi, see va kuradi apostel, siis võtku peremees ja andku talle süüa kogu aasta, aga nõnda, et temagi tuleks jumala juurde ja hakkaks palvetama (vanasti ju ikka paatreid peetud). – Naaber käindki ringi ega ole saand enam kuhugi. Siis peremees halastand tema pääle ja võtnud ta enda manu. Kui siis esimest korda hakatud paatreid pidama ja laulma, siis vana kurat hüüdnud akna taga: „Sina ei ole jumala, sina oled minu! sina ei ole jumala, maksa mu võlad!” Kolm ööd ta nõndaviisi käind säääl akna taga ega ole lasknud magada kah peremehel. Küll nad siis palund jumalat ja lugend piiblit, ja siis tulnud ka veel üks suur pikne (äike), – siis kadund ära. Pärast hakatud niitma, mis veel olnud, neid otri, nisu, kaeru, ja sel peremehel viljapääd olnud kaksteist korda suuremad kui varem aastail.

See võõras vanamees öelnud peremehele veel: „Ela sa siis nii nagu olen õpetand. Ja jõulu õhtul, siis ma tulen taas teie juurde külla. (Nemad pole ju veel teadnud, et see olnud jumal ise). Jõulu õhtul, kui teil on söök laual, siis ma olen säääl juures.” – Perenaine pannudki parajasti rooga lauale – olnud küpsetet peent leiba ja liha ja puha nagu rikkal perel kunagi, et midagi pole puudund, mis ilma pääl on. Ema ja tüdrukud säädnud lauale, ema pannud taldrikuid, ja siis see pisikene poeg küsind: „Ema, meid ei ole ju niipalju, kuis sa paned ühe taldriku enam?” Ema ütelnud: „Meil tuleb ju täna jõulu külaline.” – „Kunas see isand siis

tuleb?” Ema arvand, et see on mingi jumala saadetu, et jumal ise see küll ei ole, kuid mingi jumala saadetu. Kõik olnud valmis ja nad oodand. SääI, mõistate, tulnud üks vana kerjus. Emale nagu keegi ütelnuks, see ongi teie suur sugulane. Nad asetand kerjuse laua manu. See pole tahtnud küll minna, kuid nad pole jätnud järgi. Nad söönd ära, tehtud ilus ase ja kerjus pandud magama patjesse. Pisikene poisipõnn jällegi ütelnud: „See ju ei ole meie sugu!” Ema vastu, et on. Siis öösel unes ta tulnud ütleva emale: „Sa oled hästi teind ja saad õnnistet sinu lapsedki elavad rikast elu.” Ning nõnda ka olnud.

Need öised töötajad sääI põllul olnud kurat oma lastega, oma poiste ja tüdrukutega, olnud viljaneitsid–poisid. – Pr 163.

Viimane (lõpuosas täitsa legendiilmeline) muistend tuletab meile alguosas elavalt meelde neid saladuslikke abilisi ja töölisi rehes, kelledest oli juttu juba rehehaldjate puhul (§ 45, vt. LRU I 74–77), ainult diametraalselt vastakas värvingus: sääI need olid häätahtlikud haldjad või õnneisa suvatsetud kaitsevaimud, siin aga hingeõnnistusele kardetavad kuradid, kelledest õige inimene tahab vabaneda iga hinna eest. Aga nii siin kui sääI nad on ometi hangitavad, neid söödetakse ja nad põhjustavad nii või teisiti tulekahjusid, millised motiivid osutavadki vast puugi kaudset mõju nende vaimude kujunemisel. Ja kui ka selliste muistendite puhul võib kõnelda siiski ainult veel kaudsest mõjutusest ja üksikute motiivide ülevõtmisest, siis järgnev muistend sellevastu esitab meile fetišit juba tema puhtaimal kujul ega lase enam kaheldagi oma ehtsuses.

KALTSEST TEHTUD VARAVEDAJAD KAKLEMAS (S. 158)

Jutustaja kuulnud Ire-koolis kaasõpilaselt, mida kõneldud sellele kord vana saarlane Maŕt'. Ja see Maŕt' kuulnuvat omakorda Saaremaal kõneldavat, kuis keegi soldat läind kord ühel laupäeval ühte tallu ja küsind öömaja. Saun olnud kõetud ja soldat palund peremehelt luba minna väheks ka sauna pesema, ta polevat olnud enam kaua saunas. Peremees vastand: „Noh, kui sa seda sauna just nii ihkad, siis mine päle.”

Soldat läindki sauna poole ja kuulnud sääI sees kaht naise häälega omavahel kõnelevat. Soldat pole tihand astuda sisse ja kuulatand säälsamas väljas, kuis naised jutelnud: nad öelnud „selliseid-tolleseid” sõnu mitu-setu korda, ikka ja ikka üht ja sedasama. Noh, soldat pidand siis need sõnad meeles. Ta luurand ka läbi pisikese augu ja näind, kuis naised üteldes sõnu väännud ise selliseid riideräbalaid kokku. Ja nad ütelnud ise sääIjuures nimelt seda, et las need kaltsud mingi „kuhu-ei-kuhu” (s.t. igasugu kohta), aina siia ja sinna igalepoole, „milliste-ei-milliste” (s.t. igasuguste) nende ja nende isandate (= mõisahärrade) juurde ja võtku seda ja toda igasugu sööki säält ja toogu neile.

Pärast naised tulnud välja ja soldat läind sauna. Soldat „palju-vähe” (s.t. enam-vähem) pidand need sõnad meeles ja mõtelnud, saaks tema omale kah sellise räbalaist või kaltsest lapse, ta oleks siis rikas. Ta arutand endamisi, kust saada selliseid nartse, ja taiband kohe,

et võiks võtta oma vana särki. Soldat mässindki särki kokku ja öelnud ise sõnu manu. Kuid üht sõna pole tulnud meelde, ja see laps saand tal lombak.

Kord soldat vaadand aknast ja näind, et need naiste lapsed tapelnud tema lapsega tee pääl ja tahtnud võtta tema lapselt selle „rikkuse” (s.t. vara) ära, ütelnud ise veel, et mehe tehtu peaks olema küll tugevam kui naise tehtu, kuid tema olevat sant, ei olevat tugevam. Ometi nad jätnud lõpuks soldati lapse rahu, vaevand teda juba küllalt.

Kord toas, kus eland need naised, tekkind tulekahju. Naised joosnud toast välja ja karjund, hädaldand ise, et nende lapsed jäänd tulle ja hukuvad nüüd. Äkki naised näind, et ülemise toa aknale olnud pandud rattarumm, lapsed hüpanud läbi selle rummu välja õue ja jäänd nõnda ellu. Keegi muu neid polevat näind, sellised „hinged” (s.t. vaimud) nad olnud, ainult omanik võind näha. Kui selline läheb võtma hääd kosti mõisahärra laualt, siis keegi ei näe teda, kuis ta võtab nina eest ära söögi või ka raha. – Nii jutustand koolipoiss Vaid-külast, kes kuulnuvat seda oma ema isalt, vana Maft’ilt. – Sr 73 (Vt. Ihk. 214 mainitud Schroederi teost Ihk. 18–21).

On iseloomustav Liivile, et esitet lugu, kus fetiši mõiste avaldub oma puhtal kujul, põlvneeb Saaremaalt ja on saarlasilt kuulnud. Meelde on jäänd isegi saarlaste lokaalne puuginimetus varavedaja (Vt. Eisen, EM I 144–146) = vil’a-vjedaji (Sr – sõnasõnaliselt õieti „viljavedaja”, kuid „vili” tõlgitseb liivis ka varandust üldse), olgugi et see pole fikseerund rannikul mingiks terminus technicus’eks (vrld. ka samuti juhuslikke „viljaneitseid-poisse” eelmises muistendis, Pr 163) . Ligemal järelepärimisel, kes need viljavedajad või „lapsed” õieti olnud, seletetigi, et eks need siis ikka mõned kuradid või kuradivaimud = kure-garad olnud, – näeme siis jällegi liivlaste kalduvust tõlgitseda puuki nimelt just kuradi nimega. Ranniku populaarseimaid puuk-kuradi lugusid ongi karbikeses ostetud noorisand (!), kes teeb puha, mida kästakse, ja kellest vabanetakse sellise töö juhatamisel, mida ta ei suuda sooritada, – ergo, täitsa rahvusvahelisi kuradi motiive (Mt. 1170–1199), seotud puugiga ainult oma sissejuhatusena kirjeldet hankimisviisi tõttu (Vt. Ihk. 214 mainitud Schroederi teost Ihk. 16).

OSTETUD NOORISAND (S. 159)

6 varianti (lvl): 1 Sr, LP VII 794 (16), 2 Sr 40 – 3 Kr 117, 4 Kr 118 (Eelmise (Kr 117) loo otsekohene jätk), 5 Kr 191 – 6 V 87.

Kuradi ostmine.

I A Siin jutustetakse sedamoodi. – Kord Zuonkõ (vana Zuonkõ-talu peremehe isa isa) olnud Riias kartulatega. Müünd puha ära, läind mööda Riiga hulkuma ja ostma. Sääl, Toome turul, tulnud talle vastu üks mees ilusa kastikesega käes: kas ei tahaks kuradit osta? – ilus kastike ka – ostku vaid! Zuonkõ ostnud siis kah – kallis pole olnud (l).

- B Vana Zuonkõ-talu peremees ostnud omale Riias kuradi, andnud kura käe nimetissõrmest verd (2).
- C Vana Zuonkõ-talu peremees olnud paadiga Riias ja läind ostma õnne, et päästa koju. Keegi müünd talle pisikese karbikese ja seletand, kui ta selle pistab merel omale taskusse, siis tuleb hää tuul (3).
- D Riias keegi pakkund turul hobuseõnne viiekopikalises karbikeses. Vana Zuonkõ mõelnud, see s' mõne raha, ja ostnud (5).
- II A Zuonkõ läind laevale, teind kastikese valla, vaadand: üks. lehmakõrv olnud sees. Vihastund – visand selle merre. Nüüd sõitnud koju. Olnud vaikne ilm – teised pole saand kuidagi edasi, Zuonkõl aga paat läind nagu aurik (1).
- B a Nagu müüja öelnud, nõnda ka olnud: muud paadid seisnud ühel kohal, tuult pole olnud, kuid vana Zuonkõ paat aina läind (3).
- b Siis ta arutelnud endamisi, et vaja vaadata, mis kast see õige on, ja avand karbi; – Pisikene must karvane ussikene olnud karbis. Vana Zuonkõ visand karbi merre, sõitnud raas edasi – kast tekkind talle jällegi taskusse. Vana visand selle uuesti merre, paat tulnud, et paremini pole vaja, aga kast taskus taas! Vana visand kolmandat korda, – siis pole tulnud tagasi, paat aga tulnud mis mühin (3).
- III A Jõudnud koju, Zuonkõ tulnud randa – roheline noorisand vastas, küsind, millist tööd tema andvat... (1).
- B Vana jõudnud oma koduranda. Sääl patseerind mööda randa üks noorisand ja oodand vana Zuonkõ. Niipea kui vana jõudnud randa, noorisand küsind aga kohe omale tööd. – Ja nõnda vana Zuonkõ saand endale selle „noorisanda” töötegitjaks ja see olnud kurat (3).

Kuradi sooritavad tööd (Mt. 1175 + 1178' + 1180 + 1183').

- IV A Nad läind kalastama. Noorisand püüdnud kalu vahvasti. Aga kui kaua sa ikka püüad – vaja tulla randa kah. Tulnud randa – noorisand küsind jällegi tööd; kui tööd ei anna, tahab Zuonkõl otsa pääle teha (1).
- B Vana Zuonkõl olnud kümme hobust. Ta pannud need talvel kõik regede ette ja läind üksi kümne reega puid tooma metsast, ise istund esimesel reel, teised tantsind tühjalt järgi. Ta jõudnud metsa. Sääl see kurat olnud ka kohe platsis ja ladund koormad pääle, kuna vana Zuonkõ ise vaadand paalt. Siis ta istund taas esimesele koormale ja sõitnud koju. Sääl kurat taas juures, ladund koormad maha ja nõudnud jällegi uut tööd – vana pidand andma aina uut tööd kuradile. Ja Zuonkõ mõelnud, mis pagana tööd talle jälle anda, midagi enam pole teha (2).
- C a Kord vana Zuonkõ sõitnud oma noorisandaga Dondangenissee ja pöördund õhtul koju. Ti(j)abõr-mäe kohal noorisand ütelnud vanale, sõitku rutem, ta pidavat jõudma Kuolka-külla. Vana ajand siis ka hobuseid, nii et need olnud läbimärjad. – Nad jõudnud Kuolka kõrtsi manu ja astund sisse. Noorisand istund puhvetile ja ainult vana Zuonkõ näind teda, teised pole näind. Kaks meest läind kõrtsis

- taplema, ja see noorisand õrritand neid tülli (S. 110 – vt. § 124.): torgand ühele nina alla ja torgand teisele. Siis vana Zuonkõ virutand talle üle kõrva ja öelnud: „Ah sellepärast ma pidingi ajama oma hobused nõnda ära?” (4).
- b Vana Zuonkõ sõitnud koju, pole võtnud enam noorisandat vankrile. Noorisand joosnud järgi ja tahtnud lükata vana merre ja uputada. Vana Zuonkõ pole saand sõita mööda kuiva randa, vaid sõitnud siis vett mööda Zuonkõ taluni ja keernud säääl üles talu poole (Vrdl. S. 212 – vt. raha ja vara päätükki (LRU III)). Kuid noorisand olnud kah järel ja küsind aina tööd (4).
- c Vana Zuonkõ öelnud: „Mis tööd mul sulle anda on! too sõnikut!” – Kurat öösel toond sõnikut täis kõik toa ukseesise, et ei pääse enam väljagi, ja küsind aga uuesti tööd (4).
- V aa Siis Zuonkõ lasknud harutada teda teistel meestel köiekeermeid, palju aina jõuab (1).
- ab Siis ta lasknud harutada lahti ühe vana kiluvõrgu (2, 4, 5) sõlmest sõlme (4), nii et lõng ei lähe kordagi katki (5).
- ba Aga kuipalju mehed suutnud vaid keerutada kokku, niipalju see saatan lahutand valla (1).
- bb Kurat harutand võrgu lahti ja küsind aina uut tööd (2, 5).
- bc Aga seda tööd kurat pole suutnud teha ja lahkund vana Zuonkõ mant, jätnud ta maha (4).
- VI a Siis lastud kuradit kanda merest sõelaga vett, kuid kurat joosnud nii ruttu, et suutnud tilgakaupa kanda natuke kah, ja küsind aga aina uut tööd (5).
- b Vana Zuonkõ tahtnud saada kuradist lahti ja viind ta merele kaheteistkümmne sülla sügavusele, et uputada teda sinna. Kuid vaevalt ta jõudnud rannale tagasi, juba kurat olnud säääl ja küsind tööd (5).
- VII A Siis vana Zuonkõ läind merele silguvõrkega. Enne ta lõigand üheksa pihelgavitsa ühelt kännult, kus need võsud kasvand kõik koos, võtnud need kaasa ja peksnud nendega kuradit. – Siis lõpuks ometi kurat jätnud ta maha ega ole saand vana Zuonkõ hinge, omale, vaid vana jäänd siiski ellu (2).
- B Lõpuks vana Zuonkõ ja vana Lanks võtnud üheksa pihelga vitsa: iga vitsa nad lugend puu küljest altpoolt ülespoole tagurpidi üheksanda vitsa, lõigand ära ja läind siis merele. Vana Zuonkõ sõudnud kõigest jõust, kuipalju aga suutnud, kuna vana Lanks peksnud pihelgatega kuradit, peksnud puruksjahuks kõik vitsad... – kuid kurat tulnud ikka jälle tagasi ja küsind aina, mis nüüd siis laseb teha (5).
- C Vana Zuonkõ Ants ja vana Lanks koos lõigand pihelgaid ja valmistund merre minema, sidund rannal võrke... säääl vana Zuonkõ hüüdnud: „Juba tuleb, vaata, juba noorisand tuleb Kuolka poolt ratsa suure musta hobusega!” See tulnud Zuonkõ hinge järele (Vrdl. S. 144–145 – vt. nõia päätükki (LRU III)). – Nad rutand, ajand paadi merre ja sõudnud üheksa sülla sügavusele. Säääl nad siis hakand peksma kuradit pihelgavitsstega ja uputand tema ära (6).
- VIII A a Nüüd vana Zuonkõ lasknud kuradit teha oma juuksekarva sirgeks, – ja kurat teind sirgeks (5).

- ba Siis vana Zuonkõ võtnud oma enda „munakarva” ja lasknud teha õigeks seda, kuid vaat seda kurat pole saand (5).
- bb Zuonkõ käsknud kuradil venitada sirgeks “naise karva”, nii et naine ei tunne valu. – Päev otsa kurat hammastega „eland” s.t. töötand sääl karva kallal, kuid mitte pole saand: nõnda kui lasknud karva lahti hammaste vahelt, kohe see läind rulli ja rōngasse tagasi kui kärts. Ja naine „pissind ja pasandand” kuradil silmad ja suu kah veel kõik täis. – Siis kurat jätnud vana Zuonkõ rahule (5).
- B Siis Zuonkõ andnud talle veel muidki töid, kuid millise töö aga andnud, – noorisand kohe puha teind. (Pärast Zuonkõl surnud naine; kassid söönd selle laibal aidas kõik silmad ära.) Tööst hakand juba peaaegu puudu tulema. Lõpuks noorisand tahtnud minna iga peremehe manu üht vasikat võtma. Zuonkõl selge häda – ei suuda teda kuidagi valitseda. Aga Zuonkõl olnud vana isa veel elus. See olnud nii tark, et võind ütelda ära, palju sünnib igal peremehel vasikaid. See nüüd näind, et pojal enam hästi ei lähe, kutsund selle oma manu ja õpetand: „Mu poeg, sa pead võtma villase keti ja siduma tema (kuradi) kinni, teisiti tast lahti ei või saada.” Poeg teindki nii – ja siis kurat kadund ära (1).